

Derleme Makalesi / Review Article

**Göktürk Devleti'ni Fetret'e Götüren Sebepler ve Çin'in Kurduğu Askeri Valilikler
(Garnizonlar)**

*The Registry of Göktürk State to the Fetret and The Military Governor Installed by China
(Garrisons)*

Volkan TIRYAKIOĞLU¹

Makale Gönderme Tarihi	Revizyon Tarihi	Kabul Tarihi
08.04.2019	25.04.2019	28.04.2019

Önerilen Atıf / Suggested Citation:

Tiryakioğlu, V., 2019, Göktürk Devleti'ni Fetret'e Götüren Sebepler ve Çin'in Kurduğu Askeri Valilikler (Garnizonlar), *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 93-103.

Öz

Göktürklerin Fetret Devri'ne (630 – 680) girmesinde, Çin'in Türkleri yıkmaya yönelik politikaları etkili olmuştur. Çin'den gelen prenses ve casuslar bu politikaların etkisinde hareket etmiştir. Öncelikle kardeşler arasında taht kavgalarına sebep olmuş ve Göktürlere bağlı olan boyları yönetime karşı kıskırtmıştır. Göktürk Devleti'nin bölünmesine sebep olan Çin, yaptığı savaşlar ile telafisi çok zor olan yaralar açmıştır. Göktürklerde, tabi felaket sebebiyle kıtlık yaşanmıştır. Bağlı bulunan boylar yönetimden kopup bağımsızlık girişiminde bulunmuştur. Bazı boylar da Çin'e sığınmıştır. Tang yönetimi döneminde İmparatorluk haline gelen Çin, Türklerin güçsüz duruma düştüğünü fark etmiştir. Yayılmacı politikaları doğrultusunda Türk topraklarına baskınlarda bulunmuştur. Bölünen ve güçsüz duruma düşen Göktürkler, Çinliler karşısında daha fazla dayanamamıştır. Çin, evvela Doğu Göktürklerini daha sonra da Batı Göktürklerine ait bazı bölgeleri kendine bağlamıştır. Bu topraklarda Türkleri kontrol edip yeniden devlet kurmalarını önlemek için Askeri Valilikler (Garnizon) adını verdiği, Çin'e bağlı vassal yönetimler oluşturmuştur. Bunların başına Çin İmparatoru'na bağlılığını bildiren, Aşına soyuna mensup beyleri yönetici olarak atamıştır. Esaret altında yaşamayı kabul etmeyen beyler isyan girişiminde bulunmuştur; fakat esareten kurtuluş Kutluk Kağan ile olmuştur. Bu çalışmada Göktürkleri Fetret Dönemine götüren sebepler ve Çin'in Türk Topraklarında kurduğu Askeri valilikler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göktürkler, Çin, Tang Yönetimi, yayılmacı politika, fetret, askeri valilikler

Abstract

When the Göktürks entered the Fetret Period (630 - 680), China's policies towards overthrowing the Turks were influential. The princesses and spies from China acted under the influence of these policies. First of all, he caused fights among the brothers and provoked the tribes which were tied to the Göktürks against the government. China, which caused the division of the Gokturk State, wounds with the wars that are very difficult to compensate. In the Göktürks, there was famine due to disaster. The affiliated groups have ceased to exist and attempted independence. Some tribes also took refuge in China. China, which became an empire during the Tang administration period, realized that the Turks were weak. In accordance with his spreading policies, he has conducted raids on Turkish

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, volkantiryakioglu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6055-3091>

soil. Göktürks, who had been divided and weak, could not stand any longer against the Chinese. China, firstly, the East Göktürks and then some parts of the Western Göktürks. In order to control the Turks and prevent them from reestablishing the state in these lands, the Vassal Governments established by the Chinese Military Governorship (Garrison) were formed. First of all, he assigned the elders of the Aşina lineage to be the ruler. Gentlemen who refused to live in captivity attempted rebellion; but the liberation from captivity has been with Kutluk Kağan. In this study, the reasons leading to the Göktürks Fetret Period and the Military governorates established by China in Turkish territory were discussed.

Key Words: Gokturks, China, Tang Management, expansionist policy, fetret, military governorates

1. GİRİŞ

621 yılında Göktürk Devleti'nin lideri olan İl Kağan, Çinlilere karşı önemli başarılar elde etmiş ve topraklarını genişletme imkânı bulmuştur. Fakat bu başarısını devletin iç yönetiminde gösterememiştir. İl Kağanın bazı Çinlileri Göktürk Devleti'nde önemli makamlara getirmesi, sorun teşkil etmiştir. Çinli politikacıların uygulamaya çalıştığı kanunlar olumsuz etki göstermiştir. Göktürk Kağanı'nın "... çok önemli bir makama getirdiği Çinli Chao Te-yen'in etkisinde kalmıştır. Çinliler nazarında bile namuslu, dürüst olan Gök-Türk kanunları Çin'den farklı idi. İdari kanunları ve kuralları Çin'in karmaşık kanunları yanında daha sade ve Gök-Türk yaşayışına uygun idi. İl Kağan'ın yüksek makama getirdiği Çinli kendine göre kanunlar icat edip, eski adetlerin çoğunu değiştirmişti. Dolayısıyla millet sıkıntılı bir hale geldi"(Taşağıl, 2018:97). Bu durum toplumun üzerinde iyi etki bırakmamıştır. Kağanın bir başka hatası da "... Soğd (Hu) asıllılarla yakınlaşması idi. Dolayısıyla kendi milletinden uzaklaşmış oluyordu. Aslında etkisinde kaldığı Soğdlular, onu lüzumsuz seferler yapmaya teşvik ve tahrik ediyorlardı" (Taşağıl, 2018:97) olmuştur. Bu durum daha büyük sorunları beraberinde getirmiştir. 627 yılında yaşanan kıtlık sebebiyle devlete bağlı boylar arasında kopup Çin'e ve isyan eden diğer topluluklara bağlanma hadisesi görülmüştür.

Göktürk Devleti'nin zayıfladığını gören boylar isyan etmiştir. Bayırku, Uygur ve Sir-Tarduşlar isyan edip bağımsız devlet kurmuşlardır. Yeniden kontrolü sağlamak isteyen İl Kağan, isyanları bastırmak için ordular göndermişse de iki da savaşta mağlup olmuştur. Başarısızlığın sebebini komutanların hatası olarak değerlendirmiştir. Bu durumu gören boyların devlete itaati zayıflamış ve komutanlar da kendisini terk etmeye başlamıştır.

Bu duruma bir de devletin batı kanadında yaşanan sorunlar eklenmiştir. Göktürk Devleti'nin batı kanadını yönetenler; devletin içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumu görmüş ve hâkimiyeti ele almaya çalışmıştır. Devletin batı kanadını yöneten Tardu merkezi dikkate almamış ve bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Çinliler de Tardu'nun bu tutumundan faydalanmak için kurt başlı sancak göndererek onu devlet niteliğinde tanımıştır. Böylece Göktürk Devleti

bölünmüştür. İl Kağan gücünü iyice kaybetmiştir. Kıtık meselesinin de yaşanması ile Çin baskıları karşısında Türkler yetersiz kalmıştır. İl Kağan batıda bulunan İşbara'ya sığınmış; fakat Çin'in yaptığı ani baskında mağlup olmuştur. Çinliler İl Kağanı beraberinde başkente götürmüşlerdir. Burada esir olarak yaşayan İl Kağan, müşkül durumda ölmüştür. Çin kuvvetini daha da artırmış ve Göktürk Devleti topraklarının bir kısmına hâkim olmuştur.

T'ang İmparatorluğu döneminde Çin yayılmacı politikalar izlemiştir. Kendi bünyesinde sayısı artan Türk nüfusun idare edilmesi Çin'de sorun haline gelmiştir. T'ang İmparatorluğu bu yaşanan probleme son vermek için Askeri Valilik (garnizon) uygulamasını hayata geçirmiştir. Bu politika doğrultusunda Gobi Çölü'nün kuzey ve güney bölgesinde *Askeri Valilikler* kurmuş ve güneyde bulunana *Güney Askeri Valiliği* adını verip burayı en kuvvetli garnizon halinde değerlendirmiştir. Türkleri buralarda yerleştirip iç sorun haline gelen nüfus problemini ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Bu askeri valiliklere bağlı bulunan küçük askeri valilikler de kurmuştur. Askeri valilikler; başlarında yine Aşina soyundan gelen; fakat Çinlilere bağlılığını bildiren beyler tarafından idare edilmiştir. Böylece Çin, kendisine bağlı bu vassal yönetimler sayesinde Türkleri himaye altında tutabileceğini düşünmüştür. Çinliler, başkente çağırılan beyleri kendilerine benzetebilmek için uğraşmıştır. Çinlilere özgü eğitim vermek istemişlerdir. Türklere karşı asimile politikası uygulamaya çalışan Çinliler, bu konuda başarılı olamamıştır. Türkler tarafından bu durum hoş karşılanmamıştır. Türk idareciler her ne kadar bağlılığını bildirmiş olsa bile Türk Milleti öz kimliğini koruyabilmiştir. Türk milleti örf ve adetlerini bırakmak istememiş ve kimliklerine sahip çıkmıştır.

Çin hâkimiyetine son vermek isteyen bazı Türk Beyleri isyan girişiminde bulunmuştur. Bu durum bize Türk Milletinin bağımsızlığına önem verdiğini bir kere daha göstermiştir. Fakat 630-680 yılları arasında Türklerin, Çin baskılarına dayanamayıp elli yıl sürecek olan fetret devrine girdiği gerçeğini değiştirmemiştir. T'ang İmparatorluğu baskısını artırıp batı yönünde ilerlemelerde bulunmuştur. Askeri valiliklerin sayısında artış görülmüştür.

İl Kağanın başarısız uygulamaları yanında Çinli Prenseslerin iç politikaya karışmaları da dikkat çeken önemli bir konudur. *“Türk kağanının kaynatası olan imparator Kao-tsu tarafından tahttan indirilmişti; Şapolyo bunun öcünü almak maksadıyla harekete geçebilirdi. Nitekim kağanın hatunu, Çinli prenses, kocasını bu yolda durmadan teşvik etmekte idi. Şapolyo, gerek siyasi emeller, gerek hatununun tesiriyle, Çin'e harbe başladı”* (Kurat, 2002:88). Çinli Prensesler bilinçli olarak yanlış kararlar aldırması ve devletin yıkılış sürecine girmesinde pay sahibi olmuştur. Prenses *“Ch'ian-chin”* (Çakan, 2015:218) bu duruma bir misal teşkil etmiştir.

Ayrıca “*Ch’ang Sun-Seng*” (Çakan, 2015:216) gibi Çin Devleti çıkarlarına çalışan casuslar da devletin yıkılmasında etkili olmuştur. Bu ajanlar hem idareciler arasında kardeş kavgalarının çıkmasına hem de Göktürk Devleti’ne bağlı bulunan boyları kışkırtıp onların devlete karşı isyan etmesine sebep olmuştur. Bu gibi olumsuzluklar, Göktürklerin en büyük düşmanı Çinlilerin işine yaramıştır.

2. GÖKTÜRKLER ’DE FETRET DEVRİ (630 – 680)

581 Yılında Göktürk Devleti’nin başına Taspar Kağan’ın oğlu İşbara Kağan geçmiştir. Devletin batı kanadını yöneten İstemi Kağan’ın oğlu Tardu da bu bölgede devlet yöneticisi olmuştur. “*İmparator Kao-tsu, nazır Çang-sun-çing vasıtasıyla Göktürk ilinin siyasi durumu, etnik vaziyeti ve topografyası hakkında esaslı bilgi elde ettikten sonra, tavsiye edilen prensiplerin tatbikine girişti. Büyük mirahurunu Batı Türkleri yabğusu olan Tien-kiu’ye (Tardu) gönderdi; Çin elçisi, Türk yabğusuna imparatorun kendisine karşı ayrı bir iltifat nişanesi olmak üzere kurt başlı bir bayrak getirmişti. Bununla, Tardu’nun kağanlığı Çin sarayınca da tanınmış oluyordu. Bu suretle Şapolyo ile Tardu arasında nifak da sokulmuş oluyordu. Çin imparatoru, Hi ve Si’lerden başka Kitanlara da ipek ve altın olmak üzere hediyeler gönderdi. Çang-sun-çing Şapolyo’nun biraderi Çu-lo-heu ile de buluştu ve bu prensi gayet kurnazca Çin’e tabi olmağa sevketti. Bir taraftan Çin için büyük tehlike teşkil eden Şapolyo ile Batı Türklerinin başı olan Tardu (kağan), ve diğer yandan Doğu ili kağanı (Şapolyo) ile öz kardeşi arasına nifak sokulmuş oldu. Gizli ve kurnazca yapılan Çin politikası, bu suretle, ilk müsbet neticeyi elde etmiş ve Çin için büyük tehlike teşkil eden büyük Türk Devletinin birliğini parçalamak ve Türkleri kuvvetten düşürmek için lazımgelen tedbirleri hazırlamış bulunuyordu” (Kurat, 2002:86-87).*

Tardu ile İşbara arasındaki ihtiraslar kendini fazlaca göstermiştir. Çin Devleti’nin Türkleri bölmeye yönelik politikaları ve Çinli Casusların Göktürkler adına olumsuz faaliyetleri de yine bu büyük Türk devletinin bölünmesine sebep olmuştur. “*Devletin yıkılmasında birinci derece sorumlu olarak kabiliyetsiz ve kavgacı kağanlar ve prensler gösteriliyordu. İkinci derecede sorumlu olanlar kötü günlerde devleti ve kağanlarını bırakıp giden milletti. Üçüncü derecedeki sebepse Çinlilerin sürekli çevirdiği entrikalar ve Türklere uyguladıkları yıkıcı politikalardı” (Çakan, 2015:234-235).*

İl Kağan ile Çor Kağan döneminde Doğu Göktürkleri yeniden yapılanma sürecine girmiş ve iç karışıklıklar yaşayan T’ang İmparatorluğuna baskı yapmaya başlamıştır. Çin bu baskıyı

azaltabilmek için bir müddet haraç vermeye devam etmiştir. Çin Devleti karışıklık yaşadığı dönemde Göktürk Devleti'ne elçi göndermiştir. Fakat Göktürkler elçileri geri göndermemiştir. Çinliler bu duruma tepki gösterememiş; hatta kendi sınırlarına yapılan Türk Akınlarını görmezden gelmek zorunda kalmıştır. T'ang İmparatoru İl Kağanın faaliyetlerini durdurabilmek için Çinli bir prenses ile evlenmesine razı olmuştur. Fakat bunlar Göktürkleri durduramamıştır. İl Kağan, T'ang İmparatorluğu içinde yaşanan karışıklıkları değerlendirmek istemiştir. Başkent Ch'ang-an' ı kuşatmıştır. Ancak askerler içerisinde çıkan problemler sebebiyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. 626 yılında İl Kağan yeniden Çin başkenti Ch'ang-an' ı kuşatmıştır. Bu durum Çin'i barış antlaşması yapmaya yöneltmiştir. Wei Nehri Barış Antlaşması iki devlet arasında yapılmıştır. *“Anlaşmanın belli başlı dört ana maddesi vardı. Pien-ch'iao adlı köprüde yapılan bu barışta, Çin İmparatoru beyaz at kurban ederek and içti. Varılan kararlara göre: 1- Gök Türkler, Çin'e at ve sığır verirken, karşılığında ipek, gümüş, altın vesair malları alacaklardı; 2- Gök Türk ordusu geri çekildikten sonra her iki taraf birbirine saldırmayacaktı; 3- Çinli esirler iade edilecekti; 4- T'ang hanedanıyla Gök Türkler yakın dostluk tesis edeceklerdi”* (Taşağıl, 2016:149).

Bu antlaşma ile kısa süreli bir durgunluk görülmüştür. Çin'de Göktürk Kağanı'nın kahramanlıkları konuşulur hale gelmiştir. Göktürk Devleti içerisinde bazı önemli mevkilerde Çinliler yer tutmuştur. Lakin bu kişiler görevlerini kötüye kullanmış ve bu durumun olumsuz neticeler ortaya koyduğu görülmüştür. Bu kişiler Göktürk Devleti'ne bağlı boyları isyana teşvik etmiştir. 627 yılında Sır Tarduşlar ile Altı-Bağ Bodunlar ayaklanmışlardır. *“Batı Gök Türklerden T'ung Yabgu Kağan'ın zayıflaması üzerine Sir Tarduşlar, İ-shih-po Küçük Kağan'ın torunu İ-nan liderliğinde, yetmiş binden fazla aileden meydana gelen boy ile İl Kağan'a itaat etmişti. İl Kağan'ın kötü idaresi sürünce Uygur (Huei-ho), Bayırku ve Sir Tarduşlar başkaldırdı. Bu ayaklanmalar sonucunda Gök Türk ülkesinde iç savaş başladı”* (Taşağıl, 2016:151). İsyanı bastırmak için çıkartılan ordu Uygur boyu tarafından yenilgiye uğratılmıştır. İkinci defa gönderilen ordu da yenilmiştir. İl Kağan komutan olarak görevlendirdiği T'u-li' yi hatalı görmüş ve hapse atmak istemiştir. Bu durumu gören T'u-li' de isyan etmiş ve Çin'e sığınmıştır.

Sır Tarduşlar, İl Kağan'dan kopup kendilerine sığınan Türk Boylarının sayesinde güçlerini artırmıştır. *“Gelişen olaylar sonucunda liderleri İ-nan, kağan seçildi. Bu sırada Çin imparatoru T'ai-tsung, fırsatı kaçırmadı. Ch'iao Shih-wang'ı davul ve sancakla İ-nan'a gönderip, Chen-chu Bilge (Pi-chia) Kağan unvanıyla selamladı”* (Taşağıl, 2016:153). Sır Tarduşlar bağımsızlığını ilan etmiş ve Çin bu bağımsızlığı tanıyıp desteklemiştir.

Göktürk Devleti'nin yıkılmasında sadece askeri başarısızlıklar etkili olmamıştır. 627 yılında yaşanan kıtlık devleti ve halkı çok zor durumda bırakmıştır. “... *Doğu Gök Türk ülkesi 627 yılında çok büyük bir tabii felaket yaşadı. Son yıllarda kışları fazla kar yağdığı için hayvanların çoğu telef olmuştu. Bu yılda da ağır bir kış oldu. Uzun süredir yiyecek sıkıntısı çekiliyordu. Nitekim İl Kağan düşülen ekonomik sıkıntıdan ağır vergiler toplayarak çıkmak istedi. Bu milletini Kağan'dan uzaklaştıran bir başka sebepti. Neticede oluşan hoşnutsuzluk ortamında boyların çoğu başkaldırmaya başladı*” (Taşağıl, 2016:151). “... *devletin tamamen yıkıldığı Doğu Gök-Türk ülkesinin büyük bir kısmı Batı Gök-Türk ülkesine (özellikle Turfan civarı) göç etmiş, önemli kütlesi de Sir Tarduşlara sığınmıştı*” (Taşağıl, 2018:221). Göktürk kabilelerinden bazıları Sır Tarduşların tarafına geçmiştir. Çin devleti bu durumu kendi lehine kullanmış ve Göktürlere karşı olumsuz faaliyetleri desteklemiştir. “*T'ai-tsung'un hâkimiyeti batıda Hami Vadisi, Kuzeyde Sibiryaya ormanlarına kadar yayıldı. Fakat burada bu yayılmanın silah gücüyle değil, imparatoru kendi hanlarına tercih eden kabilelerin gönüllü itaat arzedişiyle sağlandığını nazarda tutmak gerekir*” (Gumilev, 2002:259). 629 yılında Göktürk Devleti'nden kopan önemli Türk Boyları, Çin'e sığınmıştır.

Bu olumsuzluklara rağmen İl Kağan, Çin baskısına karşı durmak için uğraşmıştır. Fakat 630' da batıda bulunan İşbara'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Çinlilerin ani baskını neticesinde İl Kağan yakalanmış ve C'hang-an' a götürülmüştür. “*Hsieh-li 630 yılında Çin güçleri tarafından ele geçirildi ve esarete öldü. Doğu Kağanlığı fiilen sona ermişti*” (Golden, 2002:146). Doğu Göktürk Devleti 630 Yılında Çin'de iktidarı elinde bulunduran T'ang İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmiştir.

Çin İmparatoru T'ai-tsung, Göktürk Devleti'nin doğu bölümünü hâkimiyeti altına alınca kendisine “Tanrı Kağan” unvanı vermiştir. Doğu Göktürk Devleti'ne biat eden Türk ve yabancı kabileler dağılmıştır. Göktürk Devletinin kurucusu olan Aşina soylu yöneticiler T'ang İmparatorluğuna bağlı hareket etmişlerdir. Çin İmparatoru kendisine bağlı olan Türk Beylerini Ordos Bölgesine yerleştirmiş ve orada bağımlı eyaletler ortaya çıkarmıştır. Bağımsızlığı yeniden kazanabilmek için Çin'e karşı isyan eden Türk Beyleri kendini göstermiştir. Kürşat Ayaklanması (Chie She-Shuai) bu durumun bir örneğini teşkil etmiştir. “*Kırk Türk ileri geleni aralarında herkesten habersiz bir toplantı yapıp, kurtuluş planını uygulamaya koydular. Düşünceleri kısaca şuydu: bazı geceler tek başına şehirde dolaşan imparator T'ai-tsung'u esir alarak, Çin'den dışarı çıkmak hedefleniyordu. Ayrıca, Tuğlu'nun (Tu-lu/Törü) oğlunu Ötüken'e götürerek kagan yapmaya ant içtiler. Ama planın tatbik olunacağı gece ansızın bir fırtınanın kopması, bütün işleri alt-üst etmişti. Zaman zaman sokaklarda gezen imparator,*

fırtına yüzünden o gece dışarı çıkmadı. Karardan vazgeçmenin tehlikeli olabileceğini düşünen, Türk tarihinin bu gözü pek yiğitleri saraya yürümeğe karar verdiler. Birçok muhafızı öldürdükten sonra, imparatorun kapısına dayandılar. Fakat bu sırada dışarıdan yardıma koşan ordu ile baş edemediler. Çinlilerin kılıçlarından kurtulan birkaç kişi ile birlikte Kür Şad, imparatorun ahırından atlar alıp, Wei Irmağı'nın kıyısına kadar ulaştı. Ama fırtına ve yağmurdan dolayı kabaran nehri geçmeyi başaramadılar. Irmak ve ordu arasında sıkıştılar. Burada, teslim olmaları bile söylenmeden öldürüldüler” (Gömeç, 2011:105). “Her ne kadar Kürşat ve onun arkadaşlarının Çin İmparatorluğuna karşı yaptığı bu ayaklanma hedefine ulaşamamışsa da bu girişim daha sonraki büyük mücadeleler için adeta kıvılcım rolü oynadı” (Çakan, 2015:225). 648’ de Ch’e-pi Kağan başkaldırıda bulunmuş ama başarılı olamamıştır.

Göktürk Devleti'nin Fetret Devri ile ilgili en önemli bilgileri bize, Göktürk Kitabeleri vermektedir. “... önceden kağan bilgili imiş, beyleri de kavmi de iyi imiş, böylece ülkeyi tutup töreyi düzenlemişler. Sonradan kardeşler, oğullar kağan olmuş, küçük kardeş büyük kardeşi gibi yaratılmadığı, oğul da babası gibi zeki ve kabiliyetli yaratılmadığı için bilgisiz kağanlar tahtta oturmuşlar, buyrukları da bilgisiz ve kötü imişler Türk beyleri Türk adını bırakmışlar, Çin İmparatoruna boyun eğmişler, elli yıl işlerini güçlerini Çinlilere sarf etmişler...” (Orkun, 1994:26,30-33,Çakan, 2015:237) sözleri bize yöneticilerin kabiliyetsizliğini ve iktidar mücadelelerini aktarmaktadır.

Türk Boyları'nın kağanlarını terk etmesi konusuna da değinen kitabeler, bu yaşanan hadiseden sonra Göktürk Devleti'nin zor zamanlar yaşadığından da bahsetmektedir.

Ayrıca; “... Çin kavminin sözü tatlı, ipeği yumuşak imiş. Tatlı sözlü, güler yüzü ve yumuşak ipeği ile uzaktakileri aldatıp kendine yaklaştırır imiş. Sonra da fesat ve nifak çıkarırmış, iki bilge kişiyi bir arada yürütmez imiş. Onların tatlı sözüne ipeğine aldanan pek çok Türk kavmi öldü... Çin kavmi hilekâr ve kurnaz olduğu için, küçük kardeşle büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, beyler ile kavim arasına nifak girmesi yüzünden Türk Bodunu, devletini ve kağanını kaybetmiş... Çin İmparatoru, Türk kavmi işini, gücünü ona verdiği halde, Türk kavmini öldüreyim, soyunu mahvedeyim der imiş ve mahvetmeye yürümüş...” (Orkun, 1994:24,31-34,Çakan, 2015:237)sözleri ile de Çinlilerin Türklere yönelik yıkıcı faaliyetlerine değinilmiştir. Bu kitabeler Türk Toplumuna ve yöneticilerine yol gösterici niteliktedir.

3. ÇİN'İN KURDUĞU ASKERİ VALİLİKLER

“Tang devletinin Çinli olmayan halkların topraklarında özel idari-arazi birimler oluşturma çabaları, Çinlilerin ve onlarla komşu halkların yaşam tarzı ve ekonomik gelişmişlik düzeyindeki temel farklılıkları anlamaya dayanıyordu ve Çin sarayında bu tür bir birleştirmenin amaca uygun olması konusunda sık sık tartışmalara neden oluyordu. Jimi şeklinde idari arazi birimlerinin oluşturulması Tang devleti için, özellikle ilk dönemlerde her şeyden önce politik amaç taşıyordu” (Popova, 2002:215). “Tang İmparatorluğu ideolojik kozmopolitizmi koyu devlet gelenekleriyle biraraya getirmişti. Doğu Türk Kağanlığı üzerindeki zaferden sonra sarayda yeni toprakların yönetimi konusunda alevlenen tartışmalar resmi dış politika stratejisindeki temel eğilimleri ortaya çıkardı. Ayanların çoğunluğu Türklerin Çin’in civar bölgelerine göç ettirilmesine taraftardır. Sim Guan’ın verdiği bilgilere göre, saray ayanlarının çoğunluğu şöyle diyordu: Kuzey barbarları Diler eski zamanlardan beri Çin için bir bela olmuştur. Şimdi ise olayların olumlu gelişimi sonucu (biz) onları yendik. Onların hepsini, (Huag)he’nin güneyindeki Yan’dan (Şandun) ve Yuy’a (Henan) kadar olan topraklara yerleştirmek, (onların) kabilelerini parçalamak ve çeşitli vilayetlerle ilçelere serpiştirmek suretiyle (eskiden beri yaşadıkları yerlerden) sürmek gerekir. Ancak çiftçiliği ve dokumacılığı öğreterek kuzey barbarlarını tarımcılara dönüştürmek ve (onların yardımıyla) kuzeydeki geniş ve boş toprakların savunmasını artırmak da mümkündür” (Popova, 2002:215).

T’ang İmparatorluğu Türklerin yeniden toparlanıp, bağımsızlık elde etmesini önlemek istemiştir. “İmparator Taytsung, Göktürkleri İmparatorluğun itaatkâr uyruğu ve müttefiki haline getirmek istiyordu” (Vasary, 2007:116). Bu sebeple Göktürk Devleti’nden elde ettiği alanları askeri valiliklere (garnizonlara) bölmüştür. Gobi Çölü’nü kuzey ve güney olmak üzere iki büyük askeri valiliğe ayırmıştır. Güney bölümde kalana “Büyük Askeri Genel Valilik” adı verilmiştir. Bu valiliğin başına T’ang İmparatorluğuna bağlılığını bildirmiş olan Göktürk soylularından kişiler getirilmiştir. “... Çinliler Göktürk önde gelenlerini kendi yanlarına çekmeyi başardılar. Yüzlerce önde geleni Çin rütbe ve unvanı almıştı; birçoğunun Çin saray hayatına katılmasına izin verildi ve binlerce Göktürk Çin başkenti Çangan’a yerleştirildi” (Vasary, 2007:116). “T’ang İmparatorluğu, Açına boyundan seçtiği gümeştelere dayanarak, Batı Türk kabilelerini yönetmeye çalışıyordu” (Klyashtorny, Sultanov, 2013:104). Bu genel valiliğe bağlı küçük garnizonlar da kurulmuştur. Garnizonların başında bulunan yöneticilere Çince unvan taşıma zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca bu Türk soylu yöneticiler, Çinli yetkililer tarafından sıkı bir biçimde kontrol edilmiştir.

T'ang İmparatorluğu Batı Göktürk bölgesine önem vermeye başlamıştır. Tong Yabgu'nun amcası tarafından öldürülmesi, Batı Göktürklerini karışıklığa sürüklemiştir. Amcasına itibar edilmemiş yerine Tong Yabgunun oğlu tahta geçmiştir. İç karışıklıkları durdurabilmek için Çin'e yakınlaşmaya çalışmıştır. Taht kavgaları ve boyların isyanları nedeniyle, Batı Göktürkler de bölünmüştür. *“Batı Göktürk ülkesindeki sonu gelmeyen istikrarsızlıktan istifade eden Çin'in T'ang İmparatorluğu 640'ta Koçu'yu (Bugünkü Turfan) işgal edip orada An-shi Koruyucu Mahkemesi'ni kuruyor. 642 yılında Çinliler şimdiki Urumçi civarında Tuğlukları yok ederek Tanrı Dağlarının kuzey eteklerine hâkim olur. 644'te bugünkü Karaşehir'i, 648'de bugünkü Kuça'yı işgal edip Ko-ço'daki An-shi Koruyucu Mahkemesini Kuça'ya taşıyor. Aynı yılı yine Çinliler güneydeki Kaşgar ve Hotan bölgelerini de işgal ederek Tanrı Dağlarının güney eteklerine de hâkim oluyor”* (Çakan, 2015:230). Çin'e biat eden Göktürk Beyleri, Çin Orduları içerisinde komutan olarak vazifelere getirilmiştir. Bu günkü Doğu Türkistan'ın o dönemde önemli şehir devletçiklerini hızlıca ele geçirmiştir. Batı Göktürklerden Aşina Kul isimli bir kağan 650-658 yılları arasında Çinlilere karşı mücadele etmiş ama başarılı olamamıştır. *“657 yılında T'ai-tsung'un oğlu ve halefi Kao-tsung (649-683) Batı Türklerin kuvvetini kırdı. He-lu (İşbara) Kagan canlı olarak ele geçirilip Çin başkentine getirildi. Batı Türklerin Doğu Türkistan ve Cungarya 'da Çinlilere mağlup olmasıyla Türkistan sahası teorik olarak Çin hâkimiyetine girdi”* (Beckwith, 2011:110-111). T'ang İmparatorluğu 658 yılında Batı Göktürklerinin de önemli şehirlerini kendisine bağlamıştır.

4. SONUÇ

Göktürk Devleti'nin bölünüp, elli yıllık fetret devrini yaşamasında iç ve dış birçok sebep etkili olmuştur. Bu durumun başında Çin'in Göktürk Devleti'ne karşı uyguladığı yıkıcı politikalar kendisini göstermiştir. Çin öncelikle Göktürkler içerisinde isyanların çıkması için uğraşmıştır. İsyen faaliyetleri ortaya çıkınca Çinliler bu isyancı grupları tanımış ve Göktürkleri zor durumda bırakmıştır. Ayrıca devleti yönetenler arasında huzursuzluk çıkarıp taht mücadeleleri yaşanmasına sebep olmuştur. Devletin batı kanadını yöneten liderlerin bağımsızlık faaliyetleri ülkeyi derinden sarsmıştır.

Bu olumsuz hadiselere bir de yaşanan kıtlığın da eklenmesi, kontrolün tamamen kaybolmasına neden olmuştur. Göktürk Devleti'ne bağlı bulunan boyların teker teker kopup gitmesi ise devleti daha güçsüz hale getirmiştir. Bir taraftan bağımsızlık çabaları bastırılmaya çalışılırken bir taraftan da Çin'in baskılarını durdurmakla uğraşmıştır. Çin ile barış anlaşması yapılmış

olsa da bu durum uzun süreli sükûneti getirememiştir. Çin Devleti, Göktürklerin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu, politik anlamda kendi çıkarlarına kullanmayı başarmıştır. Göktürk Kağanı Çin'e elçi gönderip bir prenses ile evlenmeyi istemiştir. Ama Çinliler bu isteği kabul etmemiştir.

Ayrıca Çin'de uzun süre sonunda birlik sağlanmış ve T'ang Hanedanlığı döneminde İmparatorluk haline gelen bu devlet, Türkler karşısında daha da güçlü duruma gelmiştir. Göktürk Devleti önce bölünmüş daha sonra da yıkılmıştır.

Çinliler güçlendikçe, Türkler üzerindeki baskısını arttırmış ve Göktürkleri hâkimiyeti altına almıştır. Çin'in işgalci girişimleri ve Göktürkler içerinden kopup gelen Türk nüfusu, bu devlet içerisinde bir sorun haline gelmiştir. Ayrıca T'ang İmparatorluğu, Türklerin bağımsızlığını yeniden elde etmesini engellemek istemiştir. Bu düşünceden yola çıkarak askeri valilik (garnizon) uygulamasıyla Türkleri kolayca yönetebileceğini ümit etmiştir. Bunların başına Çin'e bağlılığını bildiren Aşina soyuna mensup beyleri bölgeyi yönetmek için idareci olarak tayin etmiştir. Çin yönetimi askeri valiliklere gönderilecek olan Türk Beylerine Çince unvanlar kullanmayı şart koşturmuştur.

Çin 639 yılında yaşadığı bu olaydan sonra Türkler üzerindeki baskısını artırmış ve batı yönünü kontrol altına almaya daha fazla önem vermiştir. Türk Beyleri arasından Çin hâkimiyetini kabul etmeyenler çıkmıştır. Bu beyler isyan girişimlerinde bulunmuştur. Çinliler, Türklerin bağımsızlık faaliyetlerini tamamen ortadan kaldıramamıştır.

KAYNAKÇA

- Beckwith, Christopher, I. (2011). *İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağı'ndan Günümüze Orta Asya Tarihi*. Ankara: Odtü Yayıncılık.
- Çakan, Varis. (2015). *Orta Asya Türk Tarihine Giriş*. Ankara: Binyıl Yayınevi.
- Golden, Peter, B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul:Ötüken Neşriyat.
- Gömeç, Saadettin. (2011). *Kök Türk Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gumilev, L. N. (2002). *Eski Türkler*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Klyashtorny. ve S. G., Sultanov, T. İ.. (2013). *Kazakistan Türk'ün Üç Bin Yılı*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kurat, Akdes Nimet. (2002). *Göktürk Kağanlığı*. Ankara: Türkler Ansiklopedisi.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Popova, Irina F. (2002). Orta Asya Türkleri ve Erken Tang Çin Devleti. (Cilt 2). Ankara: Türkler Ansiklopedisi.
- Taşgılı, Ahmet. (2016). *Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım.
- Taşgılı, Ahmet. (2018). *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vasary, Istvan. (2007). *Eski İç Asya'nın Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.